

OLVASTAM VALAHOL

...Attila kincsenek gondolták...

A nagyszentmiklósi kincsről

Részletek Benda Kálmán – Kerekes István: *Olvastam valahol...*
Történések a Rádió ismeretterjesztő műsoraiban c. könyvből

„A nagyszentmiklósi aranykincsről már többször olvastam s tudom, hogy máig is viták vannak körülötte. Mit mond róluk a mai tudomány? Érdekelne a híres kincslet feltalálásának és feltárásának ideje, módja, körülményei. Szívesen hallanék művészeti-archeológiai ismertetéséről is. Végül pedig érdekelne, hogy a Torontól megyei Nagyszentmiklóson feltárt kincs darabjai miként kerültek Bécsbe, s miért nem lehetett visszaszerezni őket?”

(S. L., Budapest)

– Néhány éve ritkaség kiadvány mutatta be a nagyszentmiklósi kincset. A képeket Rácz István, a Finnországban élő ismert magyar fotóművész készítette, a tanulmányt hozzá László Gyula professzor írta. Tőle kérdezzük először is azt: mit nevezünk nagyszentmiklósi kincseknek?

– A bécsi Kunsthistorisches Museumban 23 aranyedényt őriznek, ez a világhírű nagyszentmiklósi kincs. Vannak közöttük korszok, ivóedények, csemegéstálak, szóval rendkívül sokrétű, gyönyörű régészeti együttes. Legtöbbször a kincsen levő feliratokkal foglalkoztak. Háromfajta felirat van a tárgyakon: egy rovásírásos, ezt mind a mai napig nem fejtették meg, bár rengeteg próbálkozás történt; egy görög nyelvű, görögbetűs felirat és egy görögbetűs török nyelvű felirat. Újabbán úgy vélik, hogy nem is török, hanem talán magyar.

– Tudjuk-e, hogy milyen időből származik a kincs, és hogy melyik nép őtvösei készítették?

– Az egyes aranyedények művészeti jellemzői, díszítései jóformán egész Euráziát felölelik. Kapcsolatai térben Kínáig, időben Mezopotámiáig nyúlnak, Nyugat felé is vezetnek szálak, tehát rendkívül magas szintű kozmopolita műveltségnek lehetünk tanúi. És hogy milyen népe volt? Először is: mivel hatalmas kincs és lelőhelye abba az útba esik, amelyen Priszkosz rhetor Bizáncból Attilához jött, először Attila kincsenek gondolták. Ezt többfajta numizmatikai-pénztörténeti érveléssel próbálták bizonyítani, de kiderült róluk, hogy elietettek. Utána az avaroknak tulajdonították. Emellett már több ok szól, mert valóban a késő avar-onogur művészetnek erős kapcsolata van a kincs néhány darabjával.

Amikor az egyes darabokat sorra megvizsgáltam, észrevettem, hogy a kincs rovásírásos edényei külön csoportot alkotnak. Négy nagy korszokból áll, négy ivóalkalmatosságból. Dienes István régészbarátom hívta fel a figyelmemet, hogy a mongol kán udvarában négyfajta italt szolgáltak fel a vendégeknek. A másik készletben – mert kiderült, hogy ezek asztali készletek – mindből csak három van. Ez az asszonyok köze vezet minket. Úgy tűnik tehát, hogy a kincs két részre oszlik: a fejedeleme kincisére (ezeken rovásírás olvasható) és a fejedelemasszony kincisére. A kettő között rendkívül éles stílusbeli különbségek vannak. Az előbb szó volt arról, hogy avarnak tartották. A kincs egyik legutóbbi feldolgozója, Nikola Mavrodinov bolgár régész volt, aki viszont óbolgárnak tartotta. Mindkét nézetben lehet valami igazság, mert az asszonyi, a fejedelemasszonyi készlet valóban át van itatva késő avar-onogur és bolgár emlékekkel. A másik csoportban vi-

szont olyan jelenségek észlelhetők, amelyeknek párját a „Stephanus rex” feliratú pénzeken találjuk. Akarattal nem mondtam Szent István pénzeit, mert lehetséges, hogy Géza fejedelem – akit ugyancsak Istvánnak kereszteltek – verette.

Tehát magyar gyökerű a második asztali készlet: a fejedeleme.

A kincs tehát kétfajta elemből, kétfajta művészeti körből keletkezett, nyilvánvaló, hogy valóban kincs volt. Nem egyszerre csinálták valamennyi darabját, hanem gyűjtötték. Így a kincs egyes darabjai között nyilvánvaló, hogy időbeli különbségek is vannak, de végül is, ahogy összegyűlt, ami az asztalra került a fejedelemlé vagy a fejedelemasszonynál, az már tömör egységet alkotott.

– Úgy tudom, hogy a kincsen van egy elkallódott darabja is, méghozzá egy kereszt.

– Nagyon komoly vizsgálat folyt 1799-ben, amikor a kincset megtalálták. Kiment a főszolgabíró, részt vett a vizsgálatban a birtokos gróf, később pedig Boráros pesti polgármester. A bécsi régiségtár igazgatója pontos jegyzőkönyvet vett fel. Így tudjuk, hogy az első jelentésekben valóban említés történik egy keresztéről, ami a földbirtokos gróf ajándékaként egy kolostorba került. Erről azonban semmi közelebbit nem tudunk. Egyébként – a keresztől függetlenül is – a kincsen nagyon sok keresztény vonatkozás van, méghozzá – érdekes módon – nem a fejedelemasszonyéban, hanem a fejedelemeben.

Ahogy tudjuk, a kincset egy szerb földművesember találta meg Nagyszentmiklós „Sziget” nevű helyén. Ez a hely valószínűleg ténylegesen sziget volt, mert az Aranka folyó elöntötte az egész környéket. Nádas, szittyós terület, járhatatlan, s a Szigeten valószínűleg erőd volt. Itt rejtették el a kincset, feltehetőleg az erőd árkában, a latyakban, a sárban. Amikor a szerb földműves megtalálta, először görög vásárosok és bécsi kereskedők kezdték megvásárolni darabonként, mígnem aztán Boráros polgármester a már szétszóródott darabokat összegyűjtötte, majd a bécsi régiségtár bejelentette az igényét rá, feltehetőleg megvásárolta. Állandóan visszatérő kérdés: miért van a kincs Bécsben, miért nincs nálunk, ha magyar kincs, mint ahogy a fejedelmi készlet valószínűleg magyar? Azért nincs nálunk, mert a trianoni békeszerződés értelmében csak azt kaphattuk vissza a bécsi kincstárból és régiségtárból, ami a mai Magyarország területén került elő. Nagyszentmiklós pedig ma román felségterület, román neve: Sinnicolau Mare.

– Talán térjünk most rá a kincs művészeti értékelésére!

– A kincs művészeti értékelésénél a következőkből indultam ki: önmagáért való díszítés ebben a korban nem volt. A díszítményeknek megvolt a jelentőségük, a jeleneteknek megvolt az értelmük. Ezt a „szemüveget” tettem fel a kincs vizsgálatakor, mintha én rendeltem volna meg az edényeket. Tehát nagyon kínos pontossággal és gyanakvással figyeltem, hogy mit csinált az őtvös. Erre több okom volt. Például: a második számú korszok van egy ún. égberagadási jelenet, amelyen látható egy sasmadár, de ez a sasmadár nem sasmadár, mert a füle bagolyfül, a szakáll pedig párducsakáll. Hát ez

micsoda? Vagy: a fejedelem, a győztes fejedelem – van ilyen ábrázolás is – hajánál fogva húzza a legyőzött ellenfelét, a másik levágott feje ott lóg a nyeregkápáján. De csak lándzsa van a kezében, nincs felfegyverezve. Miért? Sok ilyen kérdés tette indokolttá, hogy gyanakodva figyeljem, hogy mi történt itt? Hiszen ezek az emberek jól értettek a ragadozó madarakhoz, a sast tehát nem tévedésből ábrázolták az ötvösök párducsakállal meg bagolyfüllel. Olyan mitológiába érkezünk, amelyet nem ismerünk. Ez különösen a fejedelemasszony kincsénél feltűnő, mert tele van ábrázolásokkal: láthatunk rajta dámvadat leteperő griffet, égi fejedelmet, aki szárnyas oroszlánról hátrafelé nyilaz a rátamadó párducsra. Azután vannak kis szilékék, amelyeken csodálatos keveréklények láthatók, mindenfajta állatból egybeillesztett lények. Csupa olyan jelenség, amit nem tudunk megmagyarázni. Nyilvánvaló például, hogy a legszebb, a kettes számú korszón a győztes fejedelem, az állatküzdelmi jelenet, az égi vadászat és az égbe ragadási jelenet valamilyen mitológiának a négy képe. Tehát nem négy különálló kép, mert hogy az ötvösnek éppen ilyen rögtönzésre támadt kedve. Ez elképzelhetetlen. Az ötvös azt csinálta, amit parancsoltak neki. Engem az érdekelt, hogy mit parancsoltak neki. Sajnos, megoldani nem sikerült. Van ugyan Bulgáriából egy korai kincs, jóval korábbi, szkíta kori, amelyen ugyanezek a jelenetek ismétlődnek sok-sok más lemezzel együtt. Tehát nyilván egy cselekményekben gazdag mítosznak a négy képe került a nagyszentmiklósi korszóra is.

– *A személyek viselettörténeti ábrázolása nem segített valamit a meghatározásban?*

– Nem sokat segít: a győztes fejedelem például gyűrűs páncélban van, ez keleti viselet ebben az időben. A legyőzött pedig négyzetes hálómustrával díszített páncélban van, illyet találtak egy ausztriai avar sír egyik övveretének ábrázolásán. Megvan tehát az avar kapcsolatuk. Megkockáztattam, de többen a szememre vetették, hogy önmagam felé hajlik a fantáziám, hogy a fejedelemasszony idevaló régi kagáni családból származó leány lehetett, a fejedelem pedig az Árpád-házi fejedelemek vagy királyok egyike.

– *De hát hogy került akkor ez a kincs délre? Hiszen az Árpádok központja nem délen volt?*

– Föltették többen és újabban Vékony Gábor barátom például az egyik csésze feliratának a feloldásánál is bizonyítva látja, hogy a kincs Ajtony kezéből, Ajtony menekülése során kerülhetett a földbe. Ajtony pedig korábban mint egyenrangú fejedelem,

Szent Istvánnal vagy még előbb Géza-Istvánnal családi kapcsolatban is állhatott. Egyenrangúak lévén, nyilván követjáraskor ajándékokat, kincseket küldtek egymásnak. Így kerülhetett talán a kincs délre. A második számú étkészletnek minden jelképe a királyi körbe tartozik, például az ékekkel díszített kereszttek, bizonyos rovásírásos betűk, amik egyeznek a Stephanus rex pénzzel, nyilvánvaló tehát, hogy ez a két korszó István-kori.

– *Említettem, hogy mindezt László professzor könyvben is megírta, s ugyanott színes fényképeken láthatók a nagyszentmiklósi kincs egyes darabjai. Van tudományos visszhangja ennek a könyvnek, esetleg cáfolata vagy megerősítése?*

– Őszintén szólva nagyon keveset ismerek a visszhangból. A legfontosabb helyről, Ausztriából még nem kaptunk visszhangot, mert ott a mai napig óbolgár kincsként van kiállítva, éppen Mavrodinov könyve alapján. A Magyarország története kétkötetes kiadása, amelyben Bóna István írt róla, az egészet avar kincsnek tartja. De nem veszi tekintetbe, hogy én a kincset milliméterről milliméterre vizsgáltam meg, és az egyes darabokon sok átalakítás látható. Például: föltehető, hogy a pogány – így mondjuk mi, hogy pogányjelentésű állatküzdelmi jeleneteket kivágták, és keresztény jelképet tettek a helyükbe. Tehát átkezesítettek. Viszont akkor nem mondhatjuk a kincsről, hogy egészségesen ebben vagy abban a korban készült, és ezek vagy amazok csinálták. Sokkal többre tük a kérdések.

– *Tehát föltehető, hogy valóban az avar korban készült az első változat, és amikor magyar kézbe került, és áttértek a kereszténységre, akkor módosítottak bizonyos jeleneteket?*

– Igen. Talán nem a kort hangsúlyoznám, hogy avar kori, hanem azt mondanám: avar környezetben jött létre. Így talán pontosabb. Igen, nagyjából erről lehet szó. És ilyenre van is példa. Béla király névtelen jegyzője, Anonymus megírja például, hogy Árpád megkérte 13 éves Zoltán fia számára Mén-Marótnak a lányát. Tehát egy helyi fejedelem lányának és egy Árpád-házi herceg házasságának az emléke lehet a kincs mögött. Mindenesetre – ha szabad ezt a szót használni a régészetben – a legnagyobb szenzáció ezen a téren, hogy előkerült Békés megyében egy csont tűtartó, amin 58 vagy 52 rovásjel van, s ezek a rovásjelek nagyjából egyeznek a nagyszentmiklósiéval.

– *Tudjuk, hogy ez a tűtartó mintegy másfél éve került elő, de a megfjtést még nem publikálták.*

– De publikáltak megfjtéseket! Például legutóbb az Életünkben, a szombathelyi folyóiratban Vékony Gábor olvasta el a szöveget, méghozzá magyar nyelven.

Mit neveztek kukszának?

A középkori magyar bányajogról

Részletek Benda Kálmán – Kerekes István: *Olvastam valahol...*

Történések a Rádió ismeretterjesztő műsoraiban c. könyvből

„Nyugdíjas aknász vagyok, és a nyugdíj alatt bőven adódó szabadidőmben megtanultam szlovákul. Most Josef Horák *Zlate mesztó, aranyváros* című könyvét olvasom. A selmeci középkori bányászatról beszél. Kérem, ha egy mód van rá, szíveskedjenek egy kis áttekinthető képet adni az akkori bányászati jogról.”

(T. A., Pécs)

– *A középkori magyar bányászat kérdéseivel Heckenast Gusztáv foglalkozott több munkában is. Őt kérjük a kérdés megválaszolására.*

– *A középkori Magyarország európai jelentőségre tett szert nemesércbányái révén. A Felvidéken (a mai Szlovákia területén),*

a Szepes-Gömöri Érchegeységben már a középkor folyamán igen sok bányát tártak fel, ezek elsősorban arany-, ezüst- és rézbányák voltak, de hamarosan csatlakoztak hozzájuk a vasbányák is. Ugyancsak nevezetes bányakincsek voltak Erdélyben, és hamar fel is tárták e kincseket. Valamennyi magyarországi bányavidék közül a középkor és a korai újkor századaiban a legjelentősebb a Garam menti bányavidék volt. Bányavárosai között kiemelkedő helyet foglalt el Selmecebánya, régi német nevén Schemnitz, mai szlovák nevén Banská Stiavnica. A Garam menti bányavidéken az aranybányászat központja Körmöcbánya, az ezüstbányászaté Selmecebánya, a rézbányászaté pedig Besztercebánya

volt. Ehhez igazodott a kamarai igazgatás szervezete is. Károly Róbert királyunk a XIV. század első felében hozta létre a magyarországi bányakamarákat, amelyek a területükre eső bányaszatot ellenőrizték, és a pénzverést irányították.

– Ezek a bányakamarák hol székeltek? Az ország fővárosában?

– A bányakamarák, változó volt a számuk, általában valamilyen bányavidéket fogtak össze; nevezetes közöttük az alsó-magyarországi bányakamara, amely a három említett bányavárost fogta össze.

A kamara élén a kamaragróf állt, alatta három alkamaragróf volt, akik a körmöci, a selmeci, illetve a besztercebányai alkamarát igazgatták.

– Hadd vessem közbe: az Alsó-Magyarország kifejezés ma a nem szakember fülének kicsit szokatlanul hangzik. Így neveztek ebben az időben a Felvidék nyugati részét, szemben Felső-Magyarországgal, ami az északi Felvidéket jelentette.

– De volt külön kamaragrófság a szepesi városok számára, Gölnicbánya székhellyel, Erdélyben Nagyszebenben, Horvátország számára Zágrábban, szóval az országban mindenütt voltak bányakamarák, amelyek azokon a területeken, ahol nevezetes bányászat nem folyt, idővel elhaltak.

– Ezek a bányakamarák közvetlenül a király alá tartoztak?

– Közvetlenül a király alá tartoztak, illetve a főkincstartó alá. A bányakincsek feltárásának joga a nemesérceknél, a réznél és mindenféle egyéb fémnél a királyt illette, a sónál is, a vas, a kő és a mészke esetében azonban a földesurakat. A király természetesen nem maga művelte a bányákat, hanem kiváltságlevellet, engedélyt adott, akár egyes nagybirtokos földesuraknak, akár egyes városoknak mint testületeknek a területükön levő bányák művelésére. Ha tehát valaki bányát akart művelni, mondjuk, Selmecbánya határában, akkor a városi tanácshoz fordult engedélyért; a városi tanácsnak egy erre specializált tagja, a bányamester, latinul magister montium adta meg az engedélyt a bányaművelésre. Az egyes városok területén a bányászat szabályozását a városi bányajog írta elő, amely tulajdonképpen praktikus megkötésekből állt, azt határozta meg, hogy hogyan kell bányászati engedélyt kérni, milyen méretűek legyenek a tárnák és aknák, amelyeket a bányászok megnyitnak, milyen feltételek mellett lehet a bányaművelést hosszabb, rövidebb ideig szüneteltetni, és mi jár mindezért a városnak.

– Azt nem szabályozta a bányajog, hogy az államnak mi jár ezért?

– Ezt nem a városi bányajog, hanem a királyi hatalom szabályozta. A királyi hatalom ugyanis a nemesércek bányászatából bizonyos nyereségrészesedést kötött ki magának. Már Károly Róbert bevezette az állami nemesfém-monopóliumot, ami azt jelentette, hogy forgalomba csak az államhatalom hozhatta az aranyat és az ezüstöt. Akik az aranyat és ezüstöt kibányászták, azok magánemberek voltak, de ahhoz, hogy az ércből nemesfém legyen, még egy kohászati eljárásra volt szükség. A kibányászott nemesérceknek egy előre meghatározott részét, általában a nyolcad- vagy tizedrészét be kellett szolgáltatni a királyi kohók számára, és azok végezték el az olvasztást; a többi nemesérceket a vállalkozó polgár maga olvaszthatta ki a saját kohójában, de forgalomba már nem hozhatta, hanem előre megállapított, maximált áron át kellett adnia a királyi kamaraszervezetnek, amely azután a forgalombahozásról gondoskodott.

Bányáinkba elsősorban a fejlett közép-európai bányavidékekről jöttek a bányászok. A Magyarországon létrehozott bányavárosok általában alapított városok voltak: egy vállalkozó testület elhatározta, hogy királyi engedéllyel bányavárost alapít Magyarországon, a társulás tagjai Magyarországra költöztek, felépítettek egy várost, és miután ők kapták a királytól a privilégiumot, a bányászat hasznát is biztosították maguknak, illetve leszármazottaiknak. Ezek a vállalkozók a Német Birodalom különböző tájairól kerültek ide, a városi bányajogrendszer segítségével nyomon lehet követni egy-egy ilyen vándorlást. A selmeci városi bányajog, amely XIV. század végi feljegyzésben

maradt ránk, szinte szó szerint azonos a morvaországi Jihlava középkori bányajogával. Ennél fogva azt kell feltételeznünk, hogy akik Selmecbányán a bányajogot elfogadtatták, akik a selmecbányai bányaművelést magas színvonalra emelték, azok a morvaországi Jihlavából jöttek. De tovább is megy ez a filiaációja a bányajognak; majdnem szó szerint azonos a selmecbányai bányajoggal a gölnicbányai, tehát azt kell hinnünk, hogy a gölnici telepések Selmecbányáról jöttek, vagy legalábbis Selmecbányától vették át a szabályokat. A gölnici bányajognak egy további leszármazása a rozsnyói bányajog.

– Úgy tűnik mindebből, hogy ezek a bányásztelepülések eleinte nyitottak voltak, később azonban meglehetősen önmagukba zártak.

– Azt hiszem, kezdetben sem voltak teljesen nyitottak, illetve a városi vezető réteg kezdetől fogva zárt volt. Paulinyi Oszkár kutatásaiból tudjuk, hogy Selmecbánya, Besztercebánya és Körmöcbánya esetében arról van szó, hogy 36–42 család állt össze, ezek sajátították ki az akkor még föl sem épült város főterén a főteret körülvevő telkeket, és az ő privilégiumuk volt a város területén kohóművek létesítése. A bányászat maga az már nyitott volt, ti. a bányamunkát bárki végezhetette, aki erre hajlandónak mutatkozott.

– A középkor végén, majd a XVI. században egyre gyakoribb, hogy bányász-lázadások törnek ki éppen Selmecbányán és környékén is. Mi vezetett ezekre a felkelésekre?

– Az osztályellentét a bányatulajdonosok, illetve a kohótulajdonosok és a bányában dolgozó munkások között. Minden egyes bányászfelkelés vagy bányászmozgalom alkalmával pontosan ki lehet mutatni azokat az anyagi sérelmeket, amelyek a bányákban dolgozó embereket lázadásba hajtották. Vagy a béruket nem kapták meg idejében, vagy bér helyett élelmiszerral fizették őket, de olyan drágán szállították az élelmiszert, hogy ezzel a megélhetésüket tették lehetetlenné, tehát mindig valamilyen munkabérprobléma robbantja ki ezeket a lázadásokat.

A XVI. század közepére a városi bányajog alapján a bányászatot és a kohászatot kezükben tartó városi vezetőrétegek már annyira monopolizált helyzetbe kerültek, hogy ez nemcsak a városi lakosság számára kezdett elviselhetetlenné válni, hanem az államhatalom számára is tűrhetetlen volt. Nemcsak arról volt szó, hogy a munkásokat nem fizették rendszeresen, hanem arról is, hogy az államnak járó részesedést sem adták meg az előírás szerint. Rendszeresen külföldre csempészték pl. a kibányászott ezüstöt a kamarai hatóságok és a vámhatóságok megkerülésével.

Ez váltotta ki az első Habsburg királyaink azon törekvését, hogy a bányászatot országosan szabályozzák. Évtizedes küzdelem után az 1570-es években sikerült rákényszeríteni a magyarországi bányavárosokra az eddigi városi bányajogok helyett az egységes magyarországi bányajogot, az ún. Miksa-féle bányarendtartást, amit Miksa királyról neveztek el. Ez azután a feudalizmus korában végig, a XIX. századig, érvényben maradt; a bányászok és a bányatulajdonosok annyira konzervatívok voltak, hogy az esetleges reformkísérletek végül is mindig befulladtak.

– Pécsi hallgatónk levelének egyes részleteit itt nem olvastuk föl, ezért most külön említem, hogy többek közt azt kérdezi, mit neveztek kukszának?

– Egy bánya kezdetben egy vagy két ember vállalkozása volt, akik saját kezükkel fejtették ott az ércet. Ahogy egyre mélyebben hatoltak a földbe, és egyre nagyobb technikai felvonulásra volt szükség a bányaművelés folyamatosságához, mind több ember és több pénztőke kellett ahhoz, hogy a bányászat fennmaradjon. Így jött létre minden egyes bányának egy eszmei tulajdona, amely – nem tudom, hogy miért – 128 kukszára oszlott. A 128 kuksza – modern hasonlattal azt lehetne mondani, hogy 128 részvény – megoszlott a bányatulajdonosok között. Az állam úgy biztosított magának befolyást az egyes bányákra, hogy egy bizonyos számú kukszát megvásárolt magának, mert a bányatulajdonosok a birtokukban levő kukszaszámmak az arányában viselték a költségeket, és osztották el egymás között a nyereséget.